

Релігійна політика німецької військової адміністрації в окупаційних зонах України 1941-1944 рр.

В цій статті на основі першоджерел та новітніх історичних досліджень розкрито сутність релігійної політики військової адміністрації на мілітаризованій території окупованої України 1941-1944 рр. через призму протистояння німецьких еліт.

Ключові слова: військова адміністрація, еліти, комендатури, общини, релігійні організації, релігійна політика, церкви.

Утвердження політичної системи суспільства на позиціях ліберальної модерної демократії не завжди вносить певну розрядку у державно-релігійний діалог. Оскільки, наявна можливість появи нового політичного руху, принципи якого можуть бути утаємничені від громадськості при дотриманні дуальності ідеологічних постулатів. Алгоритм вироблення ідеологічної бази нового суб'єкта політичного життя може полягати у відході від християнських цивілізаційнотворчих цінностей та відкиданні атеїзму з метою вироблення нових релігійних форм світобачення, які задовольняли б містичне сприймання минулого, через призму національної гордості та величі.

Для того, щоб запобігти містико-історичного погляду на минуле, враховуючи появу нацизму у Веймарській республіці та його домінування у Третьому Рейху, необхідно дослідити сутність релігійної політики німецької військової адміністрації на теренах окупованої України в 1941-1944 рр. через призму протистояння «старого» (представники військової адміністрації) та «нового» (нацистські партійці) типів німецьких еліт.

© Дробот М., 2014

Дробот Микола Васильович - студент V курсу Інституту історичної освіти Національного Педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (м. Київ).

Новизна дослідження полягає в розкритті сутності релігійної політики військової адміністрації відносно чотирьох течій християнства та мусульманства протягом 1941-1944 рр. на території прифронтової зони та окупованих територій, що увійшли до складу Рейхскомісаріату «Україна» ще в 1941-1942 рр. (мілітаризована зона окупації). Окрім того, автор, при розгляді, цього питання простежує конфронтації позицій «старого» та «нового» типів німецьких еліт у вирішенні релігійної проблеми окупації України.

Аналізуючи історичні праці, можна помітити, що соціально-релігійному аспекту не приділялося достатньо уваги. Але робилися певні акценти, що були наближені до сутності пропонованого дослідження.

Праці істориків Радянського Союзу 40-60-х рр. ХХ ст. носили ідеологічне відображення офіційно негативного відношення до релігії. Тому німецька релігійна політика на Сході розглядалася ними як засіб пропаганди, а роль радянського державного апарату висвічували виключно позитивно. Заради підтвердження цього стереотипу, автори вдавалися навіть до поступового вилучення із видань військово-документальної літератури імен священнослужителів-партизан. В той же час робився акцент на співпраці деяких священників із гітлерівською адміністрацією. Цьому питанню приділялася увага і при публікації збірників документів. Цим цілям були присвячені і дослідження, як, наприклад, робота Г. А. Суглобова «Союз хреста і меча»¹, що видана 1969р. Зосередженість, цієї роботи і подібних, на негативізм німецької релігійної політики та її суб'єктів не дозволяла розглядати її двоєдиність, тобто виокремлювати роль військової адміністрації в релігійній політиці від політики цивільної адміністрації.

Радянська історіографія 70-80-х років ХХ ст. продовжувала дослідження, розглядаючи поставлену проблему через сутність «антинародної діяльності автокефальної та уніатської церков», в дусі офіційної ідеологізованої методики дослідження. Але із середини 1980-х рр. намітилась нова тенденція вивчення цього питання, яка диктувалася процесами деполітизації, деідеологізації історичної науки, відкриттям раніше не відомих джерел та доступу до них дослідників, що зумовлювало переосмислювати по-новому проблему діяльності релігійних організацій в СРСР.

Однак, підходи дослідження залишалися незмінними. Це можна простежити і у останній книзі історика Н.С. Гордієнка «Сучасне російське православ'я»², де зроблена більш зважена оцінка діяльності духовенства і пастви у військовий час. При цьому, автор відштовхувався від постулату минулих років, що війна, як масове страждання і всенародне горе, була стимулятором росту релігійності, що пояснює феномен церковного відродження у рамках жорсткої децентралізованої релігійної політики окупаційних властей Третього Рейху.

Українська історіографія 90-х рр. ХХ ст. приділяє особливу увагу українській православній церкві в роки окупації та церковному життю в Україні. Так, дослідник Ю. Волошин у роботі: «Українська православна церква в роки нацистської окупації»³, умовно виділяє три періоди у діяльності православної церкви в умовах німецької окупації. Перший – від початку окупації до червня 1942 р. – найбільш сприятливий для українського православ'я; у зв'язку із пошуком стратегії новоявленої влади взаємодії із ним. Другий період – червень і до кінця 1942 р. – активне втручання німецької адміністрації у церковні справи, заради максимального використання потенціалу церкви для боротьби із рухом опору та заохочення своєї пастви до трудової еміграції в Німеччині. Третій період охоплює 1943 – 1944рр. повне підпорядкування української православної Церкви німецькому командуванню. Ця періодизація є умовною, оскільки в кожному із цих періодів існували особливі рішення окупаційного режиму, які послаблювали чи посилювали свій адміністративний контроль. Дослідник В. О. Пащенко в роботі «Православ'я в новітній історії України» наголошує на рості УАПЦ (Української Автокефальної Православної Церкви) у перші часи окупації, та її політизації. Підкреслює відчутну зміну вектору німецької політики, для УАПЦ, в сторону автономістів. Він вважає, що в 1943 р. відбувся перехід нацистської окупаційної політики в сфері релігійного життя до репресивних заходів. Приводом до них послугувала випадкова смерть екзарха автономної УПЦ Олексія. Дослідник О. Є. Лисенко в своєму дослідженні «Церковне життя на Україні 1943-1946рр.»⁴ розглядає релігійну політику останнього періоду окупаційної влади як відповідь на активовану релігійну діяльність РПЦ, що не змогла бути адекватною, в силу змін на фронтах вермахту.

Сучасна російська історіографія представлена монографією російського історика Ю.А. Катуніна «Російська православна церква в часи Другої світової війни 1939 – 1944 рр.». Це дослідження присвячене стану РПЦ (Російської Православної Церкви) в роки Другої світової війни, що розглядає причини відкриття православних храмів на території Криму. Наукова робота М. В. Шкаровського «Крест и свастика...»⁵ системно досліджує проблему взаємовідносин Православної церкви та нацистських властей на окупованих територіях на основі архівного матеріалу. В цій праці переконливо доведено, що релігійна політика окупаційних властей диктувалася умовами часу та адміністративними розбіжностями, які виникали між берлінськими урядовцями та місцевими окупаційними установами – військовою адміністрацією 1941-1942 рр., поліцією, СД, СС, керівництвом РКУ та Рейхсміністерством зайнятих територій.

Позицію сучасної закордонної історіографії щодо релігійної проблеми можна теж прослідкувати у монографії голландського історика Карела Беркгофа «Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою»⁶. В роботі використано глибокий масив архівних документів, публікацій і матеріалів опитувань. Хронологічно та географічно робота обмежена рамками Рейхскомісаріату «Україна» 1941-1944 рр., але в ній можна помітити релігійно-політичну діяльність військової адміністрації на окупованих українських територіях, які в подальшому управлялися цивільною адміністрацією в складі Рейхскомісаріату. Ця діяльність характеризувалася залученням до церковного будівництва офіцерів і солдат, відкриттям церков, реєстрацією нових приходів та релігійних організацій.

Метою публікації є дослідження особливостей, трансформаційних змін релігійної політики Верховного головнокомандування вермахту на мілітаризованій території окупованої України протягом 1941-1944рр..

Звісно, мета Німеччини по відношенню до СРСР носила загарбницький характер, який був успадкований ще з часу Першої світової війни відносно Сходу. Цілі Німеччини на Сході у часи Першої світової війни диктувалися німецькою елітою інфікованою експансіоністськими, расовими і колонізаторськими ідеями, імперіалістичними

зовнішньооекономічними установками. Але розгром Німеччини і революційна ситуація у Європі 1917-1918 рр., не змінили ідейного базису німецької еліти, а навпаки доповнили її ідеологію – реваншизмом та антибільшовизмом. До цієї еліти постімперського часу належали: військовий генералітет, вища бюрократія зовнішньополітичного відомства та представники економічних кіл. Ці кола, у період гітлерівської влади, відносяться до «старого» типу німецької еліти. Використання визначення «старий» тип еліти дозволяє відокремлювати її від кадрів нацистської партії, які здобули і зберігали статус «нової» еліти лише в 1933-1945рр⁷. «Нова еліта», керована своїм еkleктиком А. Гітлером, сформувала принцип «східної політики» - поєднання «національної» ідеї, расової теорії і антисемітизму із тезисом про «розширення життєвого простору». Але характер військових цілей відносно СРСР залишався незмінним, що давало змогу знайти консенсус між двома типами німецьких еліт у «східному питанні».

Реалізація «східного питання» оформилася через створення трьох зон військової окупації. Перша зона охоплювала безпосередньо район бойових дій. Другу зону становив тиловий армійський район, який сягав одразу за лінією фронту 20-50 км. Третя зона охоплювала території оперативного тилового району кожної із груп армій. Ці три мілітаризовані зони військової адміністрації доповнювалися наявністю однією особливою зоною, яка перебувала у стані зміни військового управління на цивільне управління Рейхскомісаріату «Україна». Цими мілітаризованими зонами керували представники військової адміністрації: командувачі дивізій та корпусів, що уособлювали виконавчу владу на підконтрольній території фронту; польові та гарнізонні комендатури.

Ці діячі військової адміністрації на теренах окупованої України належали до представників «старого» типу німецької еліти. Ідейний базис яких не виключав задоволення, як і, власних релігійних потреб, так завойованого населення. Позиція представників військового командування диктувалася не расистським підходом Розенберга до релігійного питання на Україні, а традиційним імперським вихованням часів Другого Німецького Рейху. Наприклад, представники

німецького генералітету – Е. Манштейн і К. Рундштедт відвідували церкву в Ченстохові під час Польської кампанії 1939р.⁸ Саме, командуванню групи армій “Південь” на чолі із генералом Рундштедтом відводилася роль втілення окупаційної політики військової адміністрації в сфері релігійного життя в Україні. В складі штабу групи армій «Південь» вирішенням церковних справ завідував экс-директор Бреславського Східноєвропейського інституту професор Ганс Кох*, який і був наділений правом діяти відповідно власної компетенції. В перші місяці війни Кох активно займався церковними і політичними справами у Львові, а після взяття Києва (19 вересня 1941р.) зайняв посаду особливого уповноваженого по питаннях культурного життя, але через 2-3 місяці його «українофільська» діяльність була призупинена⁹.

Політична діяльність військової адміністрації, представників «старого» типу німецької еліти, в сфері релігійного життя не носила рис одноманітності. На перший час (літо-осінь 1941р.), - стихійного відродження релігійного життя, - в основному церковні справи її полягали в офіційному визнанню церковних приходів та заохоченням християн-військовослужбовців до церковного будівництва¹⁰. Прикладом може слугувати офіцер вермахту Фрідріх Хейер – в роки війни, який мав сан євангельського священнослужителя і брав участь у похованні німкені-лютеранки із Полтави, а в подальшому отримав право від СД, представників «нового» типу еліти, на релігійну діяльність у межах мілітаризованої зони¹¹. Цей акт пояснюється тим, що важливе місце у релігійній політиці адміністрації гітлерівського вермахту займали релігійні потреби фольксдойче, зокрема менонітів, баптистів та лютеран, які вважалися «антирадянськими елементами» і потребували, на думку компартійного керівництва СРСР, фізичного знищення чи депортації. Зокрема, скажімо, німецькій армії вдалося врятувати 30 населених пунктів менонітів із 57-ми¹².

Один із уцілілих фольксдойче Якоб Вібе, який в період окупації був менонітом, свідчить, що: «німці не забороняли віруючим збиратися». Будь-яка община будь-якого направлення

* Ганс Кох народився в німецькій колонії під Станіславом. В 1918-1920 рр. працював у штабі армії С. Петлюри, а із зими 1940-1941 рр. за дорученням абвера підтримував зв'язки із емігрантами із ОУН⁵.

протестантизму могла збиратися по неділях чи іншим днях, молитися, під керівництвом своїх проповідників вивчати Біблію, приймати водне хрещення та звершувати євхаристію¹³.

Толерантно налаштовані представники «старого» типу німецької еліти, використовуючи адміністративний ресурс військової адміністрації, дозволяли діяльність релігійним громадам як протестантським, так і мусульманським. Наприклад, близько семиста мусульман Києва від жовтня 1941 року навіть мали мечеть на Подолі¹⁴. Досить активну підтримку військова адміністрація надавала УАПЦ, при цьому дозволила семи православним єпископам РПЦ, що опинилися на окупованій території України, провести два собори 18, 25 серпня 1941 р. у Почаївській лаврі, які проголосили автономність Української православної церкви і обрали митрополитом Олексія екзархом України. Ці акції розпалили міжправославні конфронтації про юрисдикційну належність приходів західноукраїнських земель, що увійшли до складу СРСР, між УАПЦ, УПАЦ (Українською Православною Автономною Церквою) та Православною Церквою Польської митрополії. Варшавський митрополит Діонісій (Валединський), не визнаючи автономної Церкви під тиском німецької окупаційної влади, яка не допускала поширення його влади на схід, благословив на сан архієпископа єп. Луцького Полікарпа (Сікорського) й 24 грудня 1941 р. призначив його адміністратором УАПЦ в Україні¹⁵. Але на цьому протиріччя не вичерпалися, а «яскравіше всього проявляються в суперечці про моління та використання рідної мови під час богослужінь»¹⁶.

У цих суперечках командний склад німецької армії відіграв активну роль, характер якої залежав від позицій місцевих комендантів. В Херсоні, наприклад, місцева господарська команда виділила православному духівництву 30 000 рублів на відновлення церковної споруди в обмін на обіцянку вести службу церковнослов'янською мовою, письмову присягу на вірність і клятву «відхилити всі спроби зробити церкву політичним інструментом українських націоналістів»¹⁷. Місцевий комендант Борисполя в листопаді 1941 р. наказав провести референдум із приводу мови богослужіння, а коли опитування не дало явних результатів, він постановив, щоби «старослов'янська церква» (УПАЦ) та «українська церква» (УАПЦ) використовували місцевий храм по черзі¹⁸.

Відставка Г. Коха зимою 1941 р. змінювала функціональні завдання у релігійній політиці військової адміністрації на нових окупованих територіях, що були закріплені інструкцією головного штабу вермахту від 7 грудня 1941 р. про поводження з українським населенням. Вона констатувала необхідність: не обмежувати свободу віросповідання усім християнським напрямленням і, разом із тим, перешкоджати політизації цих напрямлень. Інструкція передбачала вживання заходів, «щоб колишні місця відправлення релігійного культу не перетворювалися в міста паломництва». Інструкція також передбачала антиватиканський напрям, оголошуючи, що «представники церкви інших держав мають бути вигнані з території, яка знаходиться у німецькому підпорядкуванні»¹⁹. Нагляд за церковною діяльністю покладался на місцеві комендатури, що керувалися цією інструкцією і реалізовували її за допомогою агітаційних методів, спрямованих на активізацію місцевого населення окупованих територій України. Наприклад, в одному із будинків по вул. Шевченка, м. Ворошиловград було вивішено об'яву: «Панове! Тут відкривається молитовний дім. Прохання прийняти участь в підготовці цієї будівлі для нормального виконання релігійних обрядів»²⁰.

При цьому, місцеві комендатури намагалися залучити антирадянські елементи до структур управління і поліцейського контролю населення. Інколи ними вважалися антирадянськими елементами і віруючі протестантських общин, яких намагалися залучити до служби, хоча це носило поодинокий характер в силу їх аполітичності²¹.

На відміну від аполітичних протестантів УРСР, послідовники православних церков намагалися наділити церкву політичним впливом через її українізацію чи висування політизованих вимог німецькій адміністрації, але на місцевому рівні «діяльність священників, політично небезпечна, до цих пір не виявлена» - повідомляла Кременчуцька гарнізонна комендатура від 17 червня 1942 р.²² «Лише в Ромнах (польова комендатура №197) знайшли поширені листівки митрополита Київського і Галицького Ніколая, яка призначена для священнослужителів православної церкви і спря-

мована проти автокефальної церкви, петлюрівської партії і перш за все Німеччини. Розслідування про її походження ще не закінчене», - звітував військово-адміністративний відділ при командуючому військами тилового району групи армій «Б» від 10 жовтня 1942р²³.

Фактично, військова адміністрація і її представники заклали особливий тип управління на початку 1942 р. – «інструкційний» (вимоги місцевих комендатур надати інструкції від головного штабу), в силу німецької пунктуальності та військового уставу. Наприклад, відчуваючи, що агітаційні методи місцевої комендатури вермахту на Чернігівщині не могли протистояти курсу УАПЦ, яка «переслідує скоріш політичну мету ніж релігійну, мається на увазі бандерівський рух», зазначала у своєму донесенні від 20 квітня 1942 р., що «населення залишається пасивним до її прагнень», але «існує загроза, що агітація з боку духовенства буде бентежити розум населення», і тому прохала надати інструкцію, «як має відноситись комендатура до національної церкви»²⁴. А польова комендатура №774, що знаходилася в околицях Дніпропетровська, повідомляла від 23 липня 1942 р. про існування у регіоні баптистів, які «не можуть відправляти свої релігійні культи, мабуть через переслідування з боку православних священників, якщо подібні зловживання становились відомі, то вони відразу ж усувались на основі принципу, оголошеного вермахтом про свободу віросповідань»²⁵. Також, комендатура прохала надати вказівку про те, як потрібно ставитись до служителів «живої» церкви, реформованої гілки православної церкви, що відкололася при радянській владі.

В донесенні Ізюмської польової комендатури в Харківській області з 25 липня по 15 серпня 1942 р. вважалося за необхідне надати пропозицію Головному штабу вермахту розробити «чіткі директиви по стягненню податків із священнослужителів», оскільки на місцях вбачалася загроза для спокою у тому, «що священники користуються своїм службовим становищем, щоб вимагати за церковні відправи харчі натурою, розміри яких не відповідають їх праці»²⁶ [11, арк. 119]. У доповідній записці наркома внутрішніх справ УРСР Сергієнка Першому секретарю ЦК КП(б)У Хрущову про церковників м. Харкова та Лівобережної України від 24

березня 1943 року повідомлялося: «Торкаючись податкової системи окупантів у відношенню церковників варто відмітити, що ні одна із функціонуючих церков ніякими податками не обкладалася»²⁷.

Подальший розвиток релігійної політики на території військової адміністрації Україні залежав від взаємодії і боротьби трьох центрів влади та двох типів німецьких еліт: Рейхскомісара України, який формально був підзвітний Рейхсміністерству зайнятих територій, але міг діяти незалежно, керуючись партійними зв'язками; Рейхсміністерства окупованих територій, чиї погляди частково розділяв Абвер (військова розвідка) і СД, на чолі із обергрупенфюрером СС Олендорфом, яке проводило самостійну лінію в східній політиці. При цьому позиції в релігійній політиці відомства Коха і СД співпадали, – не поступатися, навіть тимчасово, релігійним організаціям, – але протистояли позиціям Рейхсміністерству та військової адміністрації.

1 листопада 1941 р. шеф оперативної групи С в Києві видав наказ про недопущення відкриття будь-яких духовних навчальних закладів. Це ж підтвердив на території цивільної адміністрації рейхскомісар України у своєму наказі від 2 лютого 1942 року. А на окупованих територіях військової адміністрації місцеві комендатури отримували прохання церков про створення семінарів проповідників для підготовки молодих священнослужителів, але за радою служби безпеки СД відхиляли. «Необхідно визнати, – повідомлялося в донесенні гарнізонної комендатури м. Харкова від 20 серпня 1942 р., – що церква розглядає це як перешкоду своїй діяльності»²⁸. Із даною перешкодою представники церковних організацій боролися покладаючись на випадковість часу і добрі особисті відносини із німцями²⁹. Зрозуміло, що такий алгоритм взаємодії місцевих комендатур військової адміністрації, Рейхскомісаріату, служби безпеки СД із представниками релігійних організацій «хитає віру в німецьке панування» і «викликало в церковних колах невдоволення», підсилюючи його особливо тоді, коли на 22-24 грудня 1942р. була призначена «в Харкові нарада всіх єпископів православної церкви України, на якій перед-

бачалося обговорити питання нової організації об'єднаної православної церкви України та розподілити єпархії, не відбулася через те, що єпископам рейхскомісаріат не дав дозволу на поїздку», хоча «співробітництво з Німеччиною було виділено окремим пунктом»³⁰.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку деталізація уваги діяльності військової адміністрації у кожній із трьох мілітаризованих зон окупованої України та простеження нівелювання та домінування політичної лінії у релігійному питанні «нового» типу німецької еліти. А також надання окремої уваги системі релігійної політики у специфічній зоні окупації України, що перебувала у перехідному становищі управління, між військовим та цивільним урядуванням.

Отож, русло релігійної політики військової адміністрації на мілітаризованих зонах окупації України направляв фактор протистояння двох типів німецьких еліт. Позиція у релігійному питанні «старого» типу еліти домінувала протягом літа-зими 1941 р., під час стихійного релігійного відродження приходів, релігійних організацій та общин. «Новий» тип німецької еліти набрав домінантного характеру і врівноважив свою позицію у вирішенні релігійних потреб, у рамках нацистського світогляду, починаючи з 1942 р. і до закінчення окупації. «Новий» тип німецької еліти використовував у своїй релігійно-політичній діяльності весь державно-партійний інструментарій – органи СС (РСХА, СД) та цивільну адміністрацію, фактично підконтрольну нацистському партійному керівництву.

Примітки:

¹ Суглобов Г. А. Союз креста и меча. Церковь и война. – Москва: «Воениздат», 1969. – 144 с.

² Гордиенко Н. С. Современное русское православие. Ленинград: Лениздат, 1987. - 304 с.

³ Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації. – Полтава: Полтавський державний інститут ім. В. Г. Короленка, 1997. – 126 с.

⁴ Лисенко О. Є. Церковне життя в Україні, 1943–1946. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1998. – 403 с.

⁵ Шкаровский М. В. Крест и свастика. Нацистская Германия и Православная Церковь. - М.: «Вече», 2007. – 506 с.

⁶ Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя та смерть за нацистської окупації на Україні. – К.: «Часопис «Критика»», 2011. – 455 с.

⁷ Айххольц Д. Цели Германии в войне против СССР. Об ответственности германских элит за агрессивную политику и преступления нацизма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://scepsis.net/library/id_704.html

⁸ Манштейн Э. Утерянные победы. Воспоминания фельдмаршала [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/memo/german/manstein/03.html>

⁹ Шкаровский М. В. Указ. соч. – С. 425, 427.

¹⁰ Беркгоф К. Вказ. праця. – С. 237; Центральний Державний Архів громадських об'єднань (ЦДАГО України). Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 90. – Арк. 34.

¹¹ Шкаровский М. В. Указ. соч. – С. 426.

¹² Беркгоф К. Вказ. праця. – С. 28.

¹³ Усач Н., Трофименко В. К истории пятидесятилетнего движения. У 7-ми книгах. // Кн. 4: Крещенные Огнем (Иван Левчук и сподвижники). – Винница: «Слово христианина», 2003. – С. 12; Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО України): Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 196. – Арк. 2.

¹⁴ Беркгоф К. Вказ. праця. – С. 242.

¹⁵ Шкаровский М. В. Указ. соч. – С. 424; ЦДАВО України: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 296. – Арк.7.

¹⁶ ЦДАВО України: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 296. – Арк. 6.

¹⁷ ЦДАВО України: Ф. 3676. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 27.

¹⁸ Беркгоф К. Вказ. праця. – С. 237.

¹⁹ ЦДАВО України: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 149. – Арк. 239.

²⁰ ЦДАГО України: Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 534. – Арк. 9.

²¹ Усач Н., Трофименко В. Указ. соч. – С. 19.

²² ЦДАГО України: Ф.1. – Оп. 23. – Спр.534. – Арк. 22; ЦДАВО України: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 157. – Арк. 205.

²³ ЦДАВО України: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 196. – Арк. 2.

²⁴ ЦДАВО України: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 156. – Арк. 119.

²⁵ ЦДАВО України: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 459. – Арк. 79.

²⁶ ЦДАВО України: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 156. – Арк. 119.

²⁷ ЦДАГО України. Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 90. – Арк. 33.

²⁸ ЦДАВО України: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 156. – Арк. 305а.

²⁹ ЦДАГО України: Ф.1. – Оп. 23. – Спр.688. – Арк. 18-19.

³⁰ ЦДАВО України: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 196. – Арк. 82;
ЦДАВО України: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 296. – Арк. 6-7

Mykola Drobot

The religious policy of the German military administration in the occupation zones of Ukraine in the 1941-1944

In this article author aims, leaning against original sources and modern historical researches to make an effort expose essence of religious policy of military administration on militarization territory of occupied Ukraine 1941-1944 through a prism opposition of the German elites.

Keywords: military administration, elites, commandant's headquarters, communes, religious organizations, religious policy, churches.

Надійшла до редколегії 13.04.2014.